GLOBAL JOURNAL OF CROSS-DISCIPLINARY INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

MINTAQALAR MADANIY MEROSIDA ETNOGRAFIYA, URF-ODATLAR VA AN'ANALARNING O'RNI HAMDA ULARNI ASRASH YO'LLARI

Turdimurodova Mashxura Shavkatovna
Ilmiy rahbar: Xasanova Yulduz Kayumovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Annotatsiya. Maqolada mintaqalar madaniy merosini anglash va asrashda etnografiya, urf-odatlar hamda an'analarning o'rni O'zbekiston misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi merosning tashqi namoyon bo'lishi bilan uni davom ettiruvchi bilim, ijtimoiy munosabat va uzatish mexanizmlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashdir. Hujjatli tahlil, maqsadli tanlash va qiyosiy talqin usullari qo'llanildi. UNESCOning Boysun madaniy muhiti, Katta ashula, Askiya, palov madaniyati, Marg'ilon atlas-adraschilik tajribasi va Xorazm Lazgisi haqidagi rasmiy tavsiflari o'rganildi. O'zbekistonning nomoddiy merosga oid huquqiy hujjatlari tahlilning mahalliy asosini tashkil etdi. Natijalar etnografiya merosni o'rganish yondashuvi ekanini, urf-odatlar va an'analar esa jamoa hayotida davom etadigan amaliyotlar ekanini ko'rsatadi. Tanlangan misollarda ustoz–shogird munosabati, oilaviy o'rganish va jamoaviy ishtirok merosni uzatishning turli shakllarini ifodalaydi. Oltita misolning beshtasi Reprezentativ ro'yxatga, Marg'ilon tajribasi esa Ilg'or muhofaza amaliyotlari reyestriga tegishli. Jamoa roziligiga tayangan hujjatlashtirish, amaliy ta'lim va mahalliy baholashni birlashtiruvchi model taklif qilindi. Xulosalar rasmiy manbalar qiyosiga asoslangan bo'lib, dala kuzatuvi yoki so'rovnoma natijalari sifatida taqdim etilmaydi. Merosni asrash samarasi uning kundalik hayotda qo'llanishi va keyingi avlodga uzatilishi orqali baholanishi lozim.

Kalit so'zlar: madaniy meros, etnografiya, urf-odat, an'ana, jamoa, ustoz–shogird, nomoddiy meros, mintaqa.

Kirish

Madaniy meros tarkibiga yodgorliklar bilan birga jamoalar davom ettiradigan bilim va amaliyotlar ham kiradi. UNESCOning 2003-yilgi Konvensiyasi nomoddiy merosni avlodlararo uzatilib, muhit va tarix bilan munosabatda qayta yaratiladigan hodisa sifatida belgilaydi [1]. Shuning uchun urf-odatning mazmunini faqat sahnadagi ko'rinish yoki tayyor buyum orqali baholab bo'lmaydi.

O'zbekistonda madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish qonun bilan tartibga solinadi [3]. Nomoddiy merosga bag'ishlangan PQ–405-son qarorda jamoatchilik ishtiroki, ilmiy o'rganish, raqamlashtirish va ta'lim ustuvor yo'nalishlar sifatida ko'rsatilgan [4]. Bu vazifalar mintaqaviy an'analarni ularning ijtimoiy muhiti bilan birga o'rganishni talab qiladi.

Tadqiqot savoli: etnografik yondashuv urf-odat va an'analarning mintaqaviy merosdagi vazifasini qanday ochib beradi? Maqsad — rasmiy misollarni qiyoslash orqali merosni uzatish shakllarini aniqlash va ularni asrash uchun amaliy mezonlar taklif qilish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Konvensiyada og‘zaki ifodalar, ijrochilik, ijtimoiy amaliyot va marosimlar, tabiatga oid bilimlar hamda hunarmandchilik merosning o‘zaro tutash sohalari sifatida keltirilgan [1]. Bitta an’anani faqat bitta sohaga qamab qo‘yish uning murakkabligini kamaytiradi.

M. Hammersley va P. Atkinson etnografiyani kuzatish, suhbat, hujjatlar bilan ishlash va tadqiqotchining o‘z ta’sirini tahlil qilishni birlashtiruvchi yondashuv sifatida tushuntiradi [2]. Bu buyumning shakli bilan cheklanmay, undan kim va qanday vaziyatda foydalanishini o‘rganishga imkon beradi.

Mahalliy qonunchilikda nomoddiy merosga urf-odatlar, xalq ijodiyoti va ular bilan bog‘liq bilim hamda ko‘nikmalar kiritilgan [3]. Ro‘yxat yuritish va hujjatlashtirish tartiblari Vazirlar Mahkamasining 47-son qarorida belgilangan [5].

PQ–405-son qaror etnofolklor ekspeditsiyalari, ilmiy izlanish va ta’limni qo‘llab-quvvatlaydi [4]. Mazkur hujjat ma’lumot to‘plashni amaliy uzatish bilan bog‘lash uchun mahalliy tashkiliy asos beradi.

UNESCOning axloqiy tamoyillari meros tashuvchilarining yetakchi o‘rni, hamkorlik va erkin, oldindan berilgan, davomiy hamda xabardor rozilikni talab etadi [12]. Demak, yozib olish yoki targ‘ib qilish jamoaning mazmun ustidan nazoratini cheklamasligi kerak.

Ushbu ishda asosiy tahliliy farq merosning ommaviy namoyishi bilan uning kundalik davomiyligi o‘rtasida qo‘yildi. Olti misol shu farqni uzatish usuli va jamoaviy vazifasi bo‘yicha ochib berish uchun qiyoslandi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot hujjatli va qiyosiy tahlilga asoslandi. UNESCOning oltita rasmiy tavsifi maqsadli tanlandi: ular marosimiy muhit, og‘zaki ijod, musiqa, raqs, ovqatlanish va hunarmandchilikni qamrab oladi [6–11]. Bu tanlanma O‘zbekistondagi barcha meros namunalarining statistik vakili emas.

Har bir tavsifdan hududiy bog‘lanish, amaliyot shakli, bilimni uzatish usuli va xalqaro maqom ajratildi. Qiyoslashda manbadagi fakt muallif talqinidan farqlandi: ro‘yxatga kiritilgan yil tekshiriladigan fakt, uni asrashga doir tavsiya esa tahliliy xulosadir.

Dala kuzatuvi va intervyu o‘tkazilmadi. Shu sababli natijalar an’analarning 2026-yildagi tarqalish darajasini yoki iqtisodiy samarasini o‘lchamaydi. Rasmiy tavsiflarda qayd etilgan xususiyatlar taqqoslanib, kelgusi etnografik tadqiqot uchun mezonlar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

Birinchi natija tushunchalarni ajratishdir. Etnografiya — insonlar turmushi va madaniy amaliyotlarini o‘rganish yondashuvi; urf-odat — muayyan vaziyatda takrorlanadigan amaliy tartib; an’ana esa bilim va qadriyatlarni avlodlar bo‘ylab davom ettirish bilan bog‘liq. Oxirgi ikki tushuncha mazkur tahlilda ishchi ma’noda qo‘llanadi. Ularning chegaralari amaliyotda tutashishi mumkin [1; 2].

1-jadval. Tanlangan meros namunalarining hududiy va ijtimoiy xususiyatlari

Namuna	Hudud	Amaliy ifoda va uzatish shakli
Boysun [6]	Surxondaryo	Marosim va jamoaviy an’analar
Katta ashula [7]	Farg‘ona vodiysi	Og‘zaki ijro, ustoz–shogird
Askiya [8]	Farg‘ona vodiysi	So‘z musobaqasi va badihago‘ylik
Palov [9]	O‘zbekiston	Mehmondo‘stlik va oilada o‘rganish
Atlas-adras [10]	Marg‘ilon	Amaliy ta’lim va jamoa tashabbusi
Lazgi [11]	Xorazm	Raqs ijrosi va avlodlararo uzatish

Manba: [6–11] rasmiy tavsiflari asosida muallif tuzgan. Hududiy bog‘lanish tarqalishning qat’iy chegarasi emas.

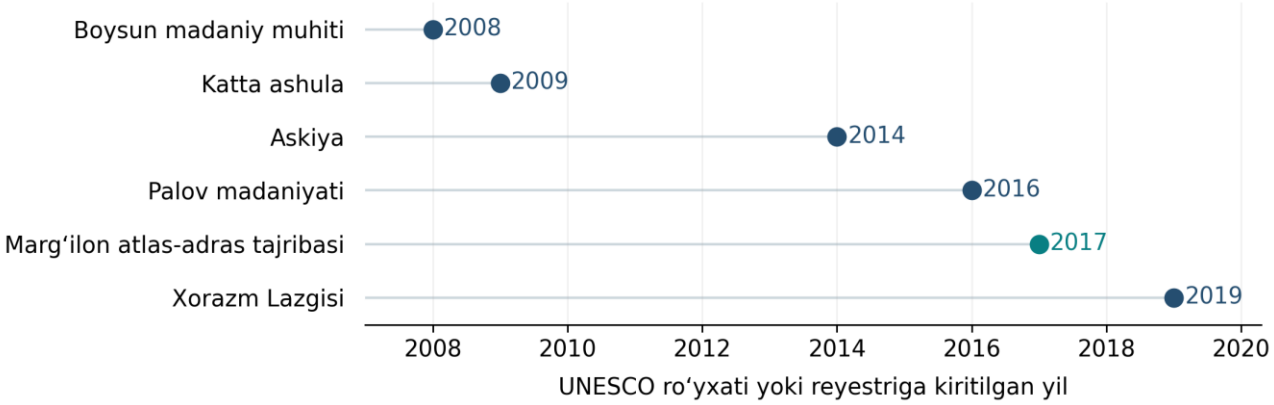
Boysun tavsifida marosim, mavsumiy tadbir va og‘zaki ijod bir madaniy muhitda tutashadi [6]. Etnografik talqin ularning vaqti, joyi va jamoaviy vazifasini o‘rganadi. Boysun bo‘yicha 2001-yilgi dastlabki e’lon 2008-yilgi Reprezentativ ro‘yxatga kiritilishdan farqlanadi.

Katta ashulada bilim ustozdan shogirdga og‘zaki uzatiladi [7]. Askiyada hozirjavoblik va til mahorati yetakchidir [8]. Bu misollar yozuvlar bilan birga ijro va muloqot sharoitini saqlash zarurligini ko‘rsatadi.

Palov tavsifi mehmondo‘stlik, birgalikda tayyorlash va ijtimoiy aloqalarni qamrab oladi [9]. Shuning uchun retseptni hujjatlashtirish dasturxon atrofidagi hamkorlikni davom ettirish bilan to‘ldirilishi kerak. Kuzatish uning mahalliy ma’nosini aniqlashtiradi.

Marg‘ilon markazi atlas-adras texnologiyalarini ta’lim, ko‘rgazma va jamoa hamkorligi orqali davom ettiradi [10]. 2017-yilda aynan muhofaza tajribasi reyestrga kiritilgan. Tanlangan qolgan beshta namuna Reprezentativ ro‘yxatga tegishli; ularning maqomini bir xil deb talqin qilish to‘g‘ri emas.

Lazgi tavsifida oilaviy tadbirlar, sahna ijrosi va yangi talqinlar birga qayd etilgan [11]. Muallif talqinicha, an’anani asrash uning mahalliy muhitdagi o‘zgarishini ham tushunishni talab qiladi. Bunda meros tashuvchilarining fikri asosiy mezondir.

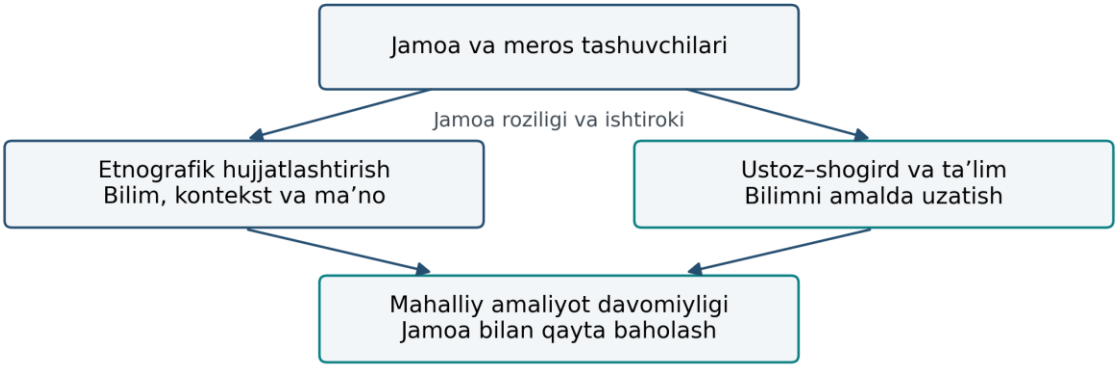

1-diagramma. Tanlangan namunalar xalqaro e’tirofining xronologiyasi

Izoh: ko‘k — Reprezentativ ro‘yxat; yashil — Ilg‘or muhofaza amaliyotlari reyestri. Yil an’ananing paydo bo‘lish sanasi emas. Manba: [6–11].

Muhokama

Manbalar qiyosi uch yo‘nalishni ajratadi: ma’noni hujjatlashtirish, bilimni amalda uzatish va jamoa ishtirokini ta’minlash. Muallif taklif qilayotgan model bu yo‘nalishlarni birlashtiradi. Sxema o‘lchangan sababiy ta’sirni emas, muhofaza ishini tashkil etish bo‘yicha tahliliy taklifni ifodalaydi.

1-rasm. Jamoa ishtirokiga asoslangan merosni asrash modeli

Manba: [1; 2; 4; 12] asosida muallif taklifi.

Turistik namoyish va raqamli targ‘ibot uchun jamoa bilan mazmun, yozuvdan foydalanish hamda manfaatlar masalasini kelishish tavsiya etiladi [12]. Aks holda amaliyotni faqat tomosha uchun qisqartirish xavfi paydo bo‘lishi mumkin. Ushbu xavf maqolada o‘lchangan mahalliy hodisa sifatida da’vo qilinmaydi.

2-jadval. Kelgusi dala tadqiqoti uchun taklif etilgan mezonlar

Mezon	Qayd etiladigan ma’lumot	Tekshirish usuli
Uzatish	O‘rganuvchi va o‘rgatish usuli	Ustoz–shogird bilan suhbat
Mahalliy ma’no	Amaliyot joyi va maqsadi	Kuzatish va kontekst qaydi
Jamoa ishtiroki	Yozuvdan foydalanish qarorlari	Rozilik hujjatlari tahlili

Izoh: mezonlar muallif taklifi; jadval bajarilgan so‘rovnoma natijasi emas.

Samarqand iqtisodiyot va servis institutidagi o‘quv tadqiqotida bu mezonlarni mahallalar, oshpazlar yoki hunarmandlar bilan kelishilgan loyiha orqali sinash mumkin. Mahalliy natijalarni boshqa mintaqalarga umumlashtirish alohida tekshiruvni talab qiladi.

Xulosa va takliflar

Etnografiya urf-odat va an’analarni buyum yoki tomoshadan kengroq ijtimoiy munosabat sifatida tushunishga yordam beradi. Olti rasmiy misol qiyosi ustoz–shogird, oilaviy o‘rganish va jamoaviy ishtirokning turli uzatish shakllarini ko‘rsatdi. Xalqaro ro‘yxatdagi maqom esa amaliyotning hozirgi hayotiyligini o‘z-o‘zidan o‘lchamaydi.

Mintaqaviy muhofazada yozuvlar bilan birga ijro va o‘qitish sharoitini qo‘llab-quvvatlash, hujjatlashtirishni jamoa roziligi bilan olib borish va mahalliy nomlanishlarni saqlash tavsiya etiladi. Baholashda tadbirlar soniga qo‘shimcha ravishda bilimning kimga va qanday uzatilayotganini qayd etish foydali.

Tadqiqotning chegarasi rasmiy tavsiflarga tayanishidir. Keyingi bosqichda kuzatish, intervyu va mahalliy arxiv materiallarini qiyoslash zarur. Bu merosning kundalik hayotdagi vazifasi hamda o‘zgarishlarini aniqroq tushuntirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. — Paris, 2003. — 2, 14–18-moddalar. Rasmiy matn.
2. Hammersley M., Atkinson P. Ethnography: Principles in Practice. — 4th ed. — Routledge, 2019. Nashriyot sahifasi.
3. O‘zbekiston Respublikasi. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida. — 30.08.2001, 269–II-son Qonun. Lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o‘rganish va targ‘ib qilishni rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. — 25.12.2023, PQ–405-son qaror. Lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida. — 23.02.2011, 47-son qaror. Lex.uz.
6. UNESCO. Cultural space of Boysun District. — Representative List, 2008. Nomzodnoma № 00019.
7. UNESCO. Katta Ashula. — Representative List, 2009. Nomzodnoma № 00288.
8. UNESCO. Askiya, the art of wit. — Representative List, 2014. Nomzodnoma № 00971.
9. UNESCO. Palov culture and tradition. — Representative List, 2016. Nomzodnoma № 01166.
10. UNESCO. Margilan Crafts Development Centre, safeguarding of the atlas and adras making traditional technologies. — Register of Good Safeguarding Practices, 2017. Nomzodnoma № 01254.
11. UNESCO. Khorazm dance, Lazgi. — Representative List, 2019. Nomzodnoma № 01364.
12. UNESCO. Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage. — 2015. — Decision 10.COM 15.A. Axloqiy tamoyillar.

Elektron manbalarga murojaat sanasi: 04.11.2026.